

עודד אדומי לשם

תקווה כאסטרטגיה

ככל שהמצב שבו אנו מפגינים תקווה בלתי־נסבל יותר, כך התקווה עמוקה יותר. ואצל האוול

אני כותב טקסט זה תוך כדי מלחמה נוראה, בפרק המדמם ביותר בהיסטוריה של הסכסוך האלים בין ישראל לפלסטינים. אנשים רבים איבדו את חייהם בחודשים האחרונים, ולמרבה הטרגדיה, כל כך הרבה אחרים עוד צפויים למות. בתוך כך גם גוברים האימים מבפנים. סדר יום אוטוקרטי ותרבות של שחיתות חברו יחד והתפשטו לזרועות השלטון השונות. גם הרחוב וערוצי התקשורת בוערים בלהט לאומני ופונדמנטליסטי. ומעל לכול, נכון לרגע כתיבת שורות אלה, גורלם של החטופים הישראלים אינו ידוע.

זאת ועוד, מאז שבעה באוקטובר 2023, הסיכויים הקלושים לשלום עתידי ולפיוס בין הירדן לים התיכון נראים כאילו התפוגגו לחלוטין. במקום זאת, לאומנות קנאית ומרושעת עולה בשתי החברות, והעתיד נראה קודר מאי פעם. האם ראוי לכתוב על תקווה כאשר אנשים סופרים את מתייהם? האם יש היגיון לדון בתקווה בעיצומו של המשבר הגדול ביותר בתולדות ישראל, וכנראה אחד הקשים בהיסטוריה היהודית? כפסיכולוג פוליטי החוקר תקווה, שאלות לגיטימיות אלה מופנות אליי בחודשים האחרונים. כדי לענות עליהן, עלינו להבין תחילה מהי תקווה.

אחד ההיבטים המרתקים ביותר בתקווה הוא הקשר שלה למציאות, ובמיוחד למציאות קשה. מה קורה לתקווה בתקופות משבר? כיצד היא מגיבה למצבים של חוסר ודאות? רבים

יגידו, וההיגיון עימם, שרמות התקווה ייטו לרדת ככל שהמצב נעשה קודר יותר. אחר הכול, הסיכוי לשיפור המצב הולך ומצטמצם ככל שהסיטואציה מחמירה. אחרים יגידו, וגם כאן יש היגיון רב, שרמות התקווה דווקא יעלו, שכן ככל שהמצב מחמיר, כך אנו מקווים יותר שישתפר. במילים אחרות, ניתן להעריך שברגעי משבר וקושי תהיה רמת התקווה לשינוי גבוהה יותר מאשר ברגעים של יציבות ונחת. מי צודק?

כדי לפתור בעיה זו אפשר לחשוב על המשפט הבא שחבר טוב אמר לי פעם: "אני מאוד מקווה שיהיה שלום, אבל אין לי תקווה שיהיה שלום". במבט ראשון המשפט נראה פרדוקסלי. עם זאת, במבט קרוב יותר, ברור שהחבר שלי הביע רצונות גדולים לשלום, תוך שהוא מביע ציפיות נמוכות שהשלום יתממש. זאת אומרת, שתקווה היא מילה שדרכה אנחנו מביעים את רצונותינו (תשוקותינו, כמיהותינו, חלומותינו) אך גם את ציפיותינו (הערכתנו שרצונותינו יתגשמו). אכן, מסתבר שבשפות שונות, בתרבויות שונות ובהקשרים שונים תקווה משמשת לפעמים לביטוי רצון, לפעמים לביטוי ציפייה, ולעיתים תכופות תערובת לא ידועה של שניהם (Leshem, 2023).

החשוב הוא ששני הממדים הללו – האחד, שמתייחס לשאיפות, לכמיהות, לתשוקות ולחלומות (ממד "הרצון"), והאחר, שמבטא הסתברות והערכת היתכנות (ממד "הציפייה") – אינהרנטיים למושג תקווה. במילים אחרות, תקווה היא מבנה מנטלי דו-ממדי: הממד האחד קשור לרצונותינו, והאחר לציפיותינו שהרצונות הללו יתגשמו. כעת ניתן לשער כיצד תקווה מגיבה למצבי משבר. ככל שהמצב מחמיר כך תיטה התקווה לשינוי לעלות בממד הרצון, אך לרדת בממד הציפייה (Leshem & Halperin, 2023).

חלוקת תקווה לשני ממדים אינה רק חלוקה סמנטית או עניין של משחקי מילים. מחקרים שביצענו בעזרת המודל הדו-ממדי של תקווה חושפים שכל ממד מתנהג באופן שונה (אך לא באופן עצמאי לגמרי), ושכל אחד מהם קשור לממדים דמוגרפיים וסוציו-פוליטיים נפרדים. לדוגמה, במחקר שביצענו ב-2020 על התקווה לשלום בקרב 500 יהודים ישראלים ו-500 פלסטינים מהשטחים (הגדה המערבית ורצועת עזה), מצאנו קשר בין היכולת להכיל חוסר ודאות לבין ממד הרצון (Leshem & Halperin, 2020). באופן כללי, לאנשים שונים יש יכולות שונות בכל הקשור להכלת חוסר ודאות. יש המתקשים להכיל חוסר ודאות ויש שמכילים חוסר ודאות ביתר קלות. מתברר שככל שהיכולת להכיל חוסר ודאות עולה, כך עולה גם התקווה לשלום בקרב ישראלים ופלסטינים, אך רק בממד הרצון. ניתן לשער שישראלים ופלסטינים שקל להם להכיל חוסר ודאות ירשו לעצמם לרצות שלום (שהוא אכן לא מופך, ותוצאותיו אינן ודאיות) יותר מישראלים ופלסטינים שמתקשים להכיל חוסר ודאות.

ממד הציפייה, לעומת זאת, אינו מושפע מהיכולת להכיל חוסר ודאות, אלא מגורם אחר, שנקרא חוללות פוליטית. חוללות פוליטית היא האמונה שלציבור יש השפעה כלשהי על המשחק החברתי-פוליטי. יש המאמינים שלציבור השפעה רבה, וכאלה שמאמינים כי לציבור אין כל השפעה על תהליכים פוליטיים (ורבים שנמצאים בטווח ביניהם). במחקר שלנו ראינו שככל שרמות החוללות הפוליטית עלו, כך עלתה גם התקווה לשלום בקרב ישראלים ופלסטינים כאחד, אך רק בממד הציפייה. לשון אחר, ככל שאנשים מאמינים שלציבור יש השפעה על תהליכים פוליטיים, כך גדלה ההערכה שלהם לשלום אכן יתגשם יום אחד. אך אמונה ביכולת ההשפעה של הציבור אינה קשורה למידת הרצון שלהם בשלום.

בחינתה של התקווה כמבנה מנטלי דו־ממדי פותחת בפנינו שאלות מחקר רבות. אחת השאלות המעניינות שעולות מן המודל הדו־ממדי היא מהו הממד החשוב יותר כשמדובר בקידום שינוי חברתי ופוליטי. לדוגמה, אם אנו רוצים לקדם שלום, צדק או דמוקרטיה, האם חשוב יותר להעלות את רצונותיהם ושאיופותיהם של האנשים לערכים הללו, או שמא להגביר את אמונתם באפשרות שניתן להשיגם? האם ישנם תהליכים שבהם ממד הרצון הוא בעל המשקל הגדול יותר ותהליכים שבהם דווקא ממד הציפייה הוא החשוב? אלה הן שאלות מורכבות, שכדי לענות עליהן נדרש עדיין מחקר רב, אך הן קריטיות לכל מי שחוקר תהליכים חברתיים ופוליטיים.

מעניין שכאשר מדובר בקידום תהליכי שלום ופיוס ישנן כמה עדויות אמפיריות ראשוניות שמרמזות כי רצונותיהם ושאיופותיהם של האנשים יכולים להיות כבדי משקל יותר מאמונתם באפשרות ההגשמה (Leshem, 2023). לדוגמה, נתונים שאספנו במשך כמה שנים בישראל, בשטחים הפלסטיניים, בצפון קפריסין ובדרום קפריסין מראים שתמיכת הציבורים בתוכניות פיוס בין־לאומיות, ביזמות שלום מקומיות, ובויתורים למען השלום מנובאת על־ידי שני הממדים, אך בעיקר על־ידי ממד הרצון. במילים אחרות, ייתכן שישנה היררכיה בין הממדים, והשפעתו של ממד הרצון גדולה מזו של ממד הציפייה. תובנה זו מהדהדת את הערתו של המחזאי והמנהיג הצ'כי ואצלב האוול, שלפיה "תקווה אינה האמונה שמהו יסתדר על הצד הטוב, אלא הוודאות שמהו בעל משמעות, ללא קשר לאופן שבו יסתים".

כיוון מחשבה זה, שמסיר מעט את הדגש מממד הציפייה ומעביר אותו לממד הרצון, יכול לעזור לנו להבין תקווה בצורה שלמה יותר. לרוב, כשאנשים שואלים "האם יש תקווה?" הם שואלים למעשה מהם הסיכויים שרצונותיהם יתגשמו. זאת אומרת שהם מתייחסים

רק לממד הציפייה. אך תקווה קשורה באופן ישיר גם לרצונותיהם ותשוקותיהם של אנשים. לכן, את השאלה "האם יש תקווה?" יש לקרוא גם "האם יש רצון?" או "עד כמה חזק החלום".

מכאן עולה שאם אנחנו רוצים לחזק תקווה (לתיקון חברתי, לדמוקרטיה איתנה, לשלום), עלינו לא רק לחזק את האמונה שרעיונות אלה אפשריים, אלא גם, ואני טוען שבעיקר, את התחושה החזקה והבלתי־מתפשרת שהם רצויים. מחקרי אורך שביצענו החל מ־2017 מראים שבקרב יהודים ישראלים פחתה התקווה לשלום לאורך הזמן בשני הממדים. לא רק האמונה בהיתכנות השלום פחתה, אלא גם הרצון לשלום פחת באופן מובהק (Leshem et al., 2023).

אחת הסיבות לירידת הרצון לשלום בקרב יהודים ישראלים היא העובדה שמחירי הסכסוך, לאורך תקופה ארוכה, היו קטנים ואף זניחים עבור רוב הישראלים. במשך מעל עשור לא הרגישו מרבית הישראלים את כאב המלחמה ואת מחירי הסכסוך. באופן פרדוקסלי ולמרות כל הקשיים, מלחמה יוצרת את התנאים לחיזוק ממד הרצון. כאשר מחירי הסכסוך נעשים ברורים יותר, כך, לפחות פוטנציאלית, יגבר הרצון לצאת מהמצב הקבוע של המלחמה. כולם רוצים להיות בריאים, אבל הרצון להיות בריאים עולה בעת מחלה, וככל שהמחלה קשה יותר, כך גובר הרצון להיות בריאים.

חשוב לזכור שדרך אחת להביא לסיום המלחמה היא לנסות להשמיד את הצד האחר, ודרך אחרת היא לנסות להשלים איתו. לאן תלך דעתו של רוב הציבור? במה יבחר? הדבר תלוי ברעיונות שנמצאים בשוק הרעיונות בשיח הציבורי. ככל שרעיון מסוים (במקרה זה: השמדה או השלמה) יהיה תדיר יותר, נוכח יותר, סוחף יותר, כך גדל הסיכוי שייבחר. רעיונות ההשמדה והחרפת השימוש באלימות נמצאים בשיח הציבורי הישראלי, במיוחד מאז השבעה באוקטובר. החזון של שליטה יהודית בכל המרחב בין הירדן לים הוא חלק מרפרטואר תמונות העתיד בציבור. הוא אחת התקוות. אך האם רעיונות ההשלמה נוכחים גם הם בשוק הרעיונות? האם שלום או פיוס הם חלק מרפרטואר תמונות העתיד שקיים בציבור הישראלי?

אחד הדברים שביקשנו מן המשתתפים במחקרי קבוצות מיקוד שביצענו ב־2022 היה לתאר כיצד ייראו החיים אחרי שיושג הסכם שלום ישראלי-פלסטיני. במחקר, שהתבצע במרכז אקורד באוניברסיטה העברית, הייתה לנו בקשה פשוטה: תארו לנו בקווים כלליים כיצד ייראו החיים אחרי שיסתיים הסכסוך. באופן מפתיע, ללא קשר לאידיאולוגיה, לגיל או

למגדר של המשתתפים, רובם המכריע התקשו מאוד לתאר את היום שאחרי הקונפליקט. הם גמגמו, העבירו נושא, ופשוט התקשו לתאר עתיד כזה. אין להאשימם. בשיח הציבורי לא נמצאים השפה או המסגורים שיאפשרו לאנשים לבנות דימוי (אימאז') של שלום עתידי. רעיון הפיוס לא נוכח מספיק בשיח הציבורי. באופן אירוני, גם ארגונים ומנהיגים שרוצים לקדם שלום מתקשים לדבר עליו באופן פשוט וסוחף.

במילים אחרות, התקווה לשלום נמוכה לא רק משום שהסיכויים להשגתו קטנים, אלא מפני שהחלום אינו ברור, מהוסס, כמעט ריק מתוכן. סיפור שמתאר בצורה פשוטה וסוחפת את פירותיו של שלום ישראלי-פלסטיני הוא התנאי הראשוני ליצירת ממד הרצון. ואם אינו בנמצא, עלינו ליצור אותו. אחד הפרויקטים שאנחנו מפתחים כעת הוא פרויקט שבדק בסדרה של ניסויים את היכולת של סיפורי שלום עתידי פשוטים להגביר את התקווה לשלום, בעיקר סביב ממד הרצון. אם נדע ליצור סיפורים פשוטים וסוחפים של שלום עתידי ונדע להכניסם לשוק הרעיונות בשיח הציבורי – נהיה בכיוון הנכון.

רשימת המקורות

Leshem, Oded Adomi (2023). *Hope amidst conflict*. Oxford University Press.

Leshem, Oded Adomi & Eran Halperin (2020). Hope during conflict. In Steven C. van den Heuvel (ed.), *Historical and multidisciplinary perspectives on hope*. Springer International Publishing, pp. 179–196. https://doi.org/10.1007/978-3-030-46489-9_10

Leshem, Oded Adomi & Eran Halperin (2023). Threatened by the worst but hoping for the best: Unravelling the relationship between threat, hope, and public opinion during conflict. *Political Behavior* 20.

Leshem, Oded Adomi, Ilana Ushomirsky, Emma Paul, & Eran Halperin (2023). The politics of hope and the politics of skepticism. In O. A. Leshem (Ed.), *Hope amidst conflict: Philosophical and psychological explorations*. Oxford University Press, pp. 116–144. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197685303.003.0006>

ד"ר **עודד אדומי**, מנהל המרכז לחקר התקווה במעבדה לפסיכולוגיה של סכסוכים ופיוס באוניברסיטה העברית, ומחבר הספר *Hope Amidst Conflict* (Oxford University Press, 2023)

דוא"ל: oded.leshem@mail.huji.ac.il